

I.M. Мацвеенка
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца некаторыя прыёмы моўнай гульні з удзелам індывідуальна-аўтарскай словатворчасці (на матэрыяле беларускай паэзіі канца XX – пачатку XXI стагоддзя). Вызначана, што стварыць гульнёвую сітуацыю дапамагаюць каламбур, графічная моўная гульня, прыём канцэнтрацыі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у паэтычным творы.

Гульня – гэта накіраваны на атрыманне задавальнення працэс, удзельнікі якога ведаюць правілы і выконваюць іх [1, 9]. Яна лічыцца адной з фундаментальных якасцей чалавечай культуры.

Адным з відаў гульні з" яўляецца моўная гульня (МГ)

– сродак стварэння арыгінальнага, здольнага зацікавіць чытача незвычайным спосабам выкладання твора. Нягледзячы на тое, што ў лінгвістыцы яна даўно стала аб"ектам даследавання, вывучэнне гэтага паняцця выклікае пэўныя цяжкасці, паколькі само вызначэнне тэрміна «моўная гульня» застаецца канчаткова не акрэсленым. У шырокім разуменні МГ – гэта сама мова ў працэсе яе засваення і ўжывання індывідам, у вузкім – усвядомленае адступленне ад нормы з мэтай стварэння гульнёвага дыскурсу (В. Саннікаў [2], Т. Грыдзіна [3], А. Земская [4]).

Механізм МГ будзеца на мадэляванні моўнага парадоксу, які заключаецца ў тым, што чытач чакае, што ў адпаведнасці з нормамі мовы будзе напісана адно, а чытае зусім іншае. Аўтар стварае гульнёвую сітуацыю пры дапамозе розных прыёмаў, якія звяртаюцца да эмацыянальнага і лагічнага асэнсавання адначасова, што забяспечвае чытача, запрашае яго да дыялогу, абуджае творчы здольнасці, фарміруе новы спосаб асваення свету [5, 130].

У манаграфіі «Русская разговорная речь» [6, 172–173] вылучаюцца два аспекты МГ: гульнёвае выкарыстанне моўных адзінак з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці тэксту і наўмыснае парушэнне норм мовы з прагматычнай мэтай устаўлення і падтрымання фатычнага кантакту з чытачом праз утварэнне камічнага эфекту. В. Саннікаў бачыць у гэтым вызначэнні элементы таўталагічнасці і лічыць яго вельмі шырокім, паколькі «уся мастацкая літаратура падпадае пад яго – няма аўтараў, якія б не імкнуліся да большай моўнай выразнасці» [2, 15]. А. Земская выказвае думку, што часцей МГ выкарыстоўваецца як сродак стварэння камічнага эфекту, што асноўваецца на «двухпланавасці ўспрымання, сутыкненні двух сэнсаў, якія пададзены ў адным выражэнні» [7, 192].

Асноўным спосабам абыгрывання словаўтваральных магчымасцей мовы з" яўляецца ўтварэнне новых слоў [2, 151], у тым ліку індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. Новае, незвычайнае слова, утворанае, як правіла, з парушэннем нормы, – засяроджвае ўвагу чытача і з" яўляецца сігналам для гульнёвага ўспрымання тэксту. Чытач «расшыфроўвае» яго і атрымлівае ад гэтага задавальненне.

Расійская даследчыца аказіянальных слоў А. Земская, якая вылучыла і апісала пяць асноўных функцый словаўтварэння (уласна намінатыўную, канструктыўную, кампрэсіўную, экспрэсіўную, стылістычную), прапануе вылучыць гульнёвую функцыю словаўтваральных неалагізмаў, што ўяўляе сабой рэалізацыю намеру ўдзельніка камунікатыўнага

акту пагуляць з формай маўлення, як спецыфічную [8, 186].

Аналіз індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (ІАН) з твораў сучаснай беларускай паэзіі дае магчымасць вылучыць некалькі прыёмаў моўнай гульні.

I Каламбур – жарт, заснаваны на сэнсавым аб"яднанні ў адным кантэксце розных значэнняў аднаго слова (полісемантычныя каламбуры, ўтвараюцца абыгрываннем у кантэксце значэнняў узуальнага слова і семантычнага аказіяналізма) або розных слоў, блізкіх па гучанні (паранамастычныя, аманімічныя, антанімічныя каламбуры).

Паранамастычныя каламбуры будуюцца на сугучнасці паранамазы – блізкіх паводле гучання, але розных па значэннях слоў [9, 95]. Супастаўляюцца могуць як роднасныя (аднакаранёвыя) словы, так і няроднасныя, гукавое падабенства ў якіх зусім выпадковае. Напрыклад, назва ракі Вісла абыгрываецца ў аказіяналізме *віславокі*, утвораным на ўзор слова *віслаухі* («з абвіслымі вушамі»). Тут частка індывідуальна-аўтарскага слова супадае ў гучанні з часткай узуальнага слова. Аднак ІАН мае іншае значэнне: лірычнаму герою, узрушанаму размоваю з каханай, здаецца, што Вісла глядзіць на яго з жалем:

Цем маім быў жаль віславокі. Вісла плыла нам з правага боку. Мне здалося: я стаўся табою (Я. Чыквін).

Часцей у каламбуры збліжаюцца рознакаранёвыя словы, якія адрозніваюцца адным-двумя гукамі:

бесталонны – бесталоўны, прапарычык – прыпарычык, чаргаванца – чаркаванца: Што б ні браў: "Ці ёсць талоны?" Згубіш іх – Дык возьме з іх: Бесталонны – бесталоўны, Хто б ні быў ты, Нуль без іх! (М. Чарняўскі); *Сёння – кум на чарку клікаў, А назаўтра клікаў – я. Так мы чаркаваліся* (М. Чарняўскі).

ІАН *саксуальны* адрозніваецца ад узуальнага *сэксуальны* таксама толькі адным гукам і яго можна было б прыняць за памылку друку, калі б не ўжыванне ў адным кантэксце з ім слова *сакс* (*саксафон*) „медны духавы музычны інструмент, па тэмбру блізкі да кларнета», што падказвае чытачу сэнс новаўтворанага слова: *саксуальны* – які сэксуальна грае на саксафоне: *Ля Чырвонага касцёла там, дзе засень ад бяроз, Леня граў на саксе сола – саксуальны віртуоз...* (К. Камейша).

II Графічная МГ актывізуе ўвагу чытача на суадносінках формы і зместу. У творах беларускіх паэтаў часцей за ўсё выкарыстоўваюцца кантраст вялікіх і малых літар, лацінскі шрыфт, заключэнне слова ў двукоссе, дэфісацыя.

На кантрасце вялікіх і малых літар будзеца МГ, напрыклад, у аказіянальным слове *ПОСТсацыялізм*. Выдзелены вялікімі літарамі сегмент аказіянальнага слова супадае з узуальным словам *пост* „перыяд успрымання ад скаромнай ежы», што выклікае пэўныя асацыяцыі ў чытача: ІАН *ПОСТсацыялізм* мае непрамое значэнне „грамадскі лад пасля сацыялізму», *ПОСТсацыялізм* – гэта цяжкасці, якія выкліканы

пабудовай сацыялізму ў краіне: *Дзед злуецца: – Прычакаем! Бачыш, коціцца ўсё ўніз. Праядзім з табой, што маем, І – у ПОСТсацыялізм!* (У. Ермалаў).

Выкарыстанне іншага алфавіту стварае гульнёвую сітуацыю з ІАН «*Kvaterra*», які ў лацінскім графічным афармленні гучыць так, як і узуальнае слова *кватэра*. Сэнс аказіяналізма паэт А. Спрычан тлумачыць у эпіграфе: *У кагосьці – кватэра, У мяне ж – KVATER-RA – зямля жабак* (аўтар спалучыў разам гукапераймальнае слова *ква* і лацінскае *terra* „зямля“).

У беларускім паэтычным творы выяўлены ІАН *вершастыхі*, аформлены літарамі рускага і беларускага алфавітаў, у якасці назвы пародыі. Аўтар выкрывае беларусаў, якія саромеюцца размаўляць на роднай мове, і з гумарам далучае сябе да іх: *Дзесьці сярод ночы Мэкае каза. Што не бачыць вочы – Ведаюць «глаза». Я такі не першы У наш час ліхі: Днё м пішу я вершы, А ўначы – «стихи»* (А. Дымар).

Ш. Прыём канцэнтрацыі ІАН у паэтычным творы (тэрмін А. Салахава). А. Земская называе яго «каскадам неузуальных слоў» [10, 129]. Сутнасць прыёму заключаецца ў тым, што ў тэксе аб’ядноўваюцца індывідуальна-аўтарскія словы (дзеясловы або назоўнікі) з адным і тым жа афіксам або аднолькавай па структуры. Канцэнтрацыя аднаструктурных індывідуальна-аўтарскіх слоў узмацняе экспрэсіўнае гучанне мастацкага твору, дазваляе ўявіць вобраз больш ярка: *Базар жыцця адзуду, адгаманіў, Адшчодрыўся, адпіўся, адскупіўся, Адганіў, адзайдросціў, адманіў, Адхарохорыўся, адчапурыўся* (Р. Барадулін).

Паўтор прэфікса *раз-* у вершы Р. Тармолы-Мірскага наладжвае асацыятыўныя сувязі паміж словамі: *І маем толькі тое, што хацелі мець: Раздрай, разбой, разгрыз, размежаванне, – Усё для большага для выжывання, Нягледзячы на кроў і смерць*. Тут усе чатыры словы, у тым ліку два індывідуальна-аўтарскія неалагізмы *раздрай* і *разгрыз*, успрымаюцца як адзіная прымета сучаснасці, што характарызуецца *раз*’яднаннем людзей.

Гэты прыём выкарыстоўвае ў вершы «*Залістаны лістасед*» і паэт А. Кудласевіч. Па аналогіі з узуальным словам *лістапад* (аснова назоўніка *ліст* + скарочаная аснова дзеяслова *падаць*) утвараюцца складаныя індывідуальна-аўтарскія неалагізмы *ліставір, лістаскок, лістале т, лістапоўзень, лістабег, лістасед*, г. зн. лісце можа не толькі падаць – яно віруе, скача, лётае, паўзе, бяжыць, сядзіць: *Сэрца ніцма на голле кладзецца. Павуцінай Іграе клавір. І пад музыку лўня здаецца, Што танцуе вакол ліставір... Лістаскок, лістале т, Лістапоўзень.*

Літаратура

1. Куранова, Т.П. Языковая игра в речи теле- и радиоведущих: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Т.П. Куранова; . – Ярославль, 2008. – 22 с.
2. Санников, В.З. Русский язык в зеркале языковой игры // В.З. Санников. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 547 с.
3. Гридина, Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т.А. Гридина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1996. – 214 с.
4. Земская Е.А. Игровое словообразование // Е.А. Земская / Язык в движении: к 70-летию Л.П. Крысина; отв. ред. Е.А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – С. 186–194.
5. Кунец, С.В. Языковая игра на страницах белорусских газет / С.В. Кунец // Язык и социум: материалы VIII Международной научной конференции, Минск, 5–6 дек. 2008 г.: в 2 ч. / БГУ: под общей ред. Л.Н. Чумак. – Минск: РИВШ, 2009. – Ч. 1. – С. 130–132.
6. Земская, Е.А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
7. Земская, Е.А. Игровое словообразование // Е.А. Земская / Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / [В.Л. Воронцова и др.]. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры (А. Кошелев), 2000. – 473 с.
8. Земская, Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
9. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Выш. шк., 1990. – 220 с.
10. Земская, Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 90–141.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў: / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.

Залісцела зямля – Павяло! Лістабегам залістаны поўдзень Лістаседам асеў на сяло. Індывідуальна-аўтарскія дзееспрыметнікі *залістаны* і дзеяслоў *залісцель* разам з аднакарэннымі назоўнікамі карціну дынамічнага дзеяння, калі пад час лістападу здаецца, што не толькі лісце, а ўсё навокал знаходзіцца ў руху. Ужыванне некалькіх адна тыпных індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, якія з’яўляюцца сінонімамі аднаго узуальнага слова, можа выклікаць моцны сатырычны эфект. Так, Н.

Гілевіч у вершы «Воля ваша, панове!» стварае сем наватвораў, супрацьпастаўленых слову *паэт*: *Пакуль з экрана тлуста-густа Плыве хлусня, паклёп і глупства – Ганіце рытмы, рытмагоны! Званіце ў рыфмы, рыфмазоны! Пакуль плятуцца здрады-змовы І кляты лянцця для мовы – пляціце плё ткі, рыфмаплё ты! Кляціце клёпкі, вершаклёпы! Пакуль слязьмі ськодоціць Маці Па вязню-сыну ў каземаце – памтуйце стробы, рыфмадуі! Штамтуйце тропы, слаvasуі! Пакуль народу робяць поіла, Каб ён хляптаў і спаў спакоіна – Рабіце песні, вершаробы! Хлябчыце пепсі, рыфмахлёбы!..* У гэтым творы індывідуальна-аўтарскія неалагізмы *рытмагоны, рыфмазоны, вершаклёпы, рыфмадуі, слаvasуі, вершаробы, рыфмахлёбы* выконваюць адначасова характарыстычную функцыю. Некаторых так званых літаратурных дзеячаў хапае толькі на тое, каб стварыць рыфму і падтрымаць рытм, яны «гоняць» рытм, «звоняць» у рыфмы, пяткараць, «пампуюць» стробы. Рэзкага негатывнага ацэнкадзейнасці падобных «паэтаў», узмацненая прыёмам канцэнтрацыі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, выклікае ў чытача пачуццё знявагі і асуджэння.

Такім чынам, паэты звяртаюцца да МГ, каб рэалізаваць свае творчыя задумкі і выклікаць ў чытача імкненне да творчага ўспрымання тэксту. Ужыванне ІАН як сродкаў МГ у сучасных паэтычных творах дазваляе прыцягнуць увагу чытача і падтрымаць з ім кантакт, стварыць цікавы змест за кошт незвычайнага выкарыстання моўных сродкаў, рэалізуе закон эканоміі маўленчых намаганняў, паколькі адно і тое ж слова можа перадаць змест цэлага сказа або тэксту. Стварыць гульнёвую сітуацыю дапамагаюць наступныя прыёмы: каламбур (*сілас-офія, чаркавацца*); графічная гульня, пабудаваная на кантрасце вялікіх і малых літар, выкарыстанні літар розных алфавітаў, двукосся, дэфісацыі (*ПОСТсацыялізм, Kvaterra*); канцэнтрацыя індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у мастацкім творы (*адшчодрыцца, адганіць, адзайдросціць, адманіць, адхарохорыцца, адчапурыцца*).